

SOSYAL BİLİMLERDE KÜLTÜR KAVRAMI VE AMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN KÜLTÜR KAVRAMI HAKKINDAKİ ELEŞTİRİSİ

Dr. Mustafa AKSOY*

Sosyal gruptan bahsedilmeye başlanıldığı andan itibaren o grubun kültürü de tartışılmaya başlanılır. Bu nedenle sosyal grup ile kültür her zaman beraber kullanılmıştır.

Kavram olarak kültür, Kurtkan hocamızın da ifade ettiği gibi insanların sosyal grupta hazır olarak buldukları sosyal değerleri özümsemeleri, sosyal-fiziki çevreyi yorumlamaları ve Vahiy emirlerinin anlaşılması-yaşanması sonucu meydana gelir.

Anahtar kelimeler: Kültür, Millet, Milli Kültür, Vahiy, Sosyal Grup.

Culture Term In Social Science And Critique Of Amiran Kurtkan Bilgiseven About Culture Term

When social group is talked about at the sametime culture of that group is mentioned. Both terms are used together every time.

Culture, as a term, is expressed by Kurtkan, contains gaining social values in the social group, interpreting of socio-physical environment and understanding-interpreting of divine inspirations.

Key words: Culture, Nation, National Culture, Divine Inspiraion, Social Group.

Bilindiği gibi sosyal bilimlerde kavramlar esastır. Bu nedenle sosyal bilim-ler, kavramlarla inşa edilen soyut yapıdır, denilse abartılmış olunmaz. Dola-yısıyla her yönüyle sosyal gruplarla ilgili olan ve 21. yüzyılda çok konuşula-

* Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi.

cağa benzeyen bir kavramın sosyolojik yorumunun yapılması gerekmez mi? Eğer milletler bunu başaramazlarsa, her coğrafi çevrede görülen küçük kültür nüansları, önemli sıkıntıların kaynağını oluşturacağı benziyor. Ayrıca sosyal grupları ve milletleri; içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, dini, ekonomik, siyasi, tarihi, coğrafi vb. faktörler, aynı kimlikle bir arada olmalarını sağlamıştır. Ancak sosyo-kültürel hayatın çok kompleks bir yapıya dönüşmesi, insanların beklenti ve ideallerindeki yeni oluşumlar, bundan böyle bu faktörlerin tek başına ya da bir kaçının birlikte yeterli olamayacağını göstermektedir. İşte bu nedenle kültür sosyolojisi kavramı çerçevesinde sosyal gruplar ve/veya milletler sosyal yapı özelliklerini yeniden değerlendirmek zorundadırlar. Bunun için de, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi sosyologlar özellikle uygulamaya yönelik çalışmalarda antropoloji, folklor (halkbilimi), mitoloji ve tarih bilgilerine başvurmak zorundadırlar.

Sosyal gruptan bahsetmeye başladığımız andan itibaren aslında o grubun kültürünü tartışmaya başlamışız demektir. Bu nedenle sosyal grup ile kültür her zaman beraber kullanılmıştır. Ancak, tarihin meydana gelişi konusunda, temelde farklı tartışmalar olmasına rağmen (meselâ tarihi büyük liderler yapar, tarihi coğrafi şartlar yapar, tarihi sosyo-kültürel vb. şartlar yapar gibi) kültürün yüz altmışa yakın tanımı yapılsa bile genelde, temel hususlarda pek farklılık görülmez. Meselâ, Malinowski'ye göre "kültür, açıkçası aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşen ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır." Biz ister istemez çok yalın (basit) ya da ilkel bir kültürü ya da son derece karmaşık ve gelişmiş bir kültürü irdeleyelim, kısmen maddi, kısmen insana özgü, kısmen de manevi olan kocaman bir aygıt'la karşılaşırız"¹.

Sosyal psikolog Moles, "kültür, kısmen eğitim yoluyla, kısmen de içinde bulunmaktan dolayı, sosyal çevreden kaynaklanır ve bu insan çevresi ile birey arasında temel bağı kuran kitle iletişim araçları sayesinde gerçekleşir"²; sözleriyle kültürün sosyal hayatta bir yaşantı sonucu oluştuğunu belirtir. Bu tanıma benzer bir tanımla da Wissler, "kültür bir halkın yaşama tarzıdır"³ diyerek yapar. Sosyal bilimciler tarafından en fazla kullanılan tanım ise Taylor tarafından yapılandır. Ona göre kültür: "Bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, örf ve âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibarıyla kazandığı ihtiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden gayet girift bir bütündür"⁴. Bir başka tanım da "kültür, insanın nesilden nesile intikal eden başarılarından meydana gelmiştir"⁵ şeklindedir.

¹ Malinowski, B., *İnsan ve Kültür* (Çev. M. F. Gümüşi), Ankara, 1990, s. 79.

² Moles, A., *Kültürün Toplumsal Dinamiği* (Çev. N. Bilgin), İzmir, 1983, s. 17.

³ Turhan, M., *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1969, s. 39.

⁴ Turhan, M., *a.g.e.*, s. 39.

⁵ Turhan, M., *a.g.e.*, s. 39.

Ülkemizin yetiştirdiği önemli sosyal bilimcilerden Turhan, klasikleşmiş eserinde kültürü çok genel olarak şöyle tanımlar: “Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyetin içinde mevcut olan her nevi bilgiyi, alakaları, ihtiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar birlikte, o cemiyetin mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder”⁶. Turhan’ın öğrencilerinden olan Güngör de kültür ve insan arasındaki ilişkiye dikkatimizi çekerek, “kültür bir kavram veya bir teoridir; bize müşahhas olarak görünen şey o kültürü taşıyan insandır. Bu yüzden kültür kıyaslamalarında insan hakkındaki değerlendirmeler büyük bir önem taşır. İki kültürün karşılaştırılması, iki insan tipinin karşılaştırılması demektir”⁷ der. Rothacker de “...kültür belli bir takım manevi kuvvetlere, formlar vermek, onları işlemek demektir”⁸ tabiriyle kültürün bir başka cephesini işaret eder.

Kültür kavramı genelde yukarıdaki tanımların bazılarından da anlaşılacağı üzere insanların yaptıkları, yani insanın sembolleştirdiği ve meydana getirdiği bir sosyal gerçeklik olarak ele alınmıştır. Bu nedenle olacak ki, yorumcu akımın temsilcilerinden Rabinow ve Sullivan, “Gadamer, Taylor, Ricoeur, hepsi de kültürel yaşamın pratik eylemden kaynaklandığına ve ona yönelik bir düşünce biçimi olduğuna işaret ediyorlar”⁹ derler. Ayrıca bu iki yazar “kültürel dünyayı anlamaya çalıştığımız zaman, yorumlar ve yorumların yorumlarıyla uğraşmaktayız”¹⁰ diyerek, kültür kavramına farklı bir bakış açısı kazandırmaya çalışırlar.

Kültürle din ya da inanç arasında ilişki kuran bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bunların başında fonksiyonalist teorinin kurucularından Malinowski gelir. Ancak onun yaklaşımı kanaatimizce pek ilgi çekmediğinden kültür çalışmalarında dikkate alınmamıştır. Malinowski’ye göre yemek yeme ihtiyacı ve o ihtiyacın giderilmesi, cinsî yasaklar ve faaliyetler, yani fizyolojik yapıyla ilgili tepkiler kültürel faktöre bağlı olarak değişir. Meselâ Malinowski’ye göre, açlığını totem hayvanının etini yiyerek geçiren Avusturalyalı zenci ile inek eti yemek zorunda kalan Brahman, ya da domuz eti yemek zorunda olan Ortodoks Yahudi’nin midesinde biyolojik bir hastalığı olmadığı halde, sindirim sisteminde rahatsızlık belirtileri görülür¹¹. Ancak Malinowski kültürün manevi yönüne temas ederken diğer yandan da “...biz önce kültür kuramının biyolojik olgu’ya dayanması gerektiğini anlatmaya çalıştık. İnsan bir hayvan

⁶ Turhan, M., *a.g.e.*, s. 56.

⁷ Güngör, E., “Yabancı Kültür Karşısında Milli Kültür”, *Kültür ve San’at*, İstanbul, 1980, s. 59.

⁸ Rothacker, E., *Tarihte Gelişme ve Krizler* (Çev. H. Batuhan-N. Uygur), İstanbul, 1955, s. 68.

⁹ Rabinow, P., Sullivan, W., “Yorumcu Eğilim: Bir Yaklaşımın Doğası”, *Toplum Bilimlerde Yorumcu Yaklaşımlar* (Haz. Makale Yazarları), (Çev. T. Parla), İstanbul, 1990, s. 12.

¹⁰ Rabinow, P., Sullivan, W., *a.g.m.*, s. 5.

¹¹ Malinowski, B., *a.g.e.*, s. 67.

türüdür"¹² diyerek kültürün ilahi yönüne değildi de insanların tabiat karşısındaki tutumlarından oluştuğu kabul edilen yani korku, tapınma, yasak vb. sosyal değerlere dikkat çekmiştir.

Ancak bilindiği gibi İslam anlayışında (Allah katında din İslam'dır. O nedenle burada Hz. Muhammet'le ifade edilen İslam değil de Kur'an'ı İslam ifade edilmiştir.) insan hayvan değildir. Allah'ın yeryüzünde yarattığı ve kendisinden bazı özellikler verdiği bir var olandır. Yani İslami anlamda insan, kâmilidir (yetkin, erişkin, eksiksiz, ağır başlı, mükemmel).

Çağdaş felsefecilerden Buttiglione'nin görüşü ise sosyal bilimciler için hayli dikkat çekicidir. Ona göre "Avrupa'nın kültür kökenleri Hristiyanlıktadır... Avrupa, vaftizden doğmuştur... Eğer Avrupalı veya Amerikalıysanız, bir Hristiyan kültüre katılıyorsunuzdur"¹³. Çağdaş sosyal bilimcilerden Huntington, daha da ileri giderek yeryüzündeki savaşların medeniyetleri yaratan dinlerin savaşı olduğunu belirterek "...Türkiye'nin elitleri Türkiye'yi Batılı bir ülke olarak tanımıyorlarsa da Batı'nın elitleri Türkiye'nin Batılı bir ülke olduğu iddiasını reddediyorlar. Türkiye, hiçbir zaman Avrupa Topluluğu'na üye olamayacaktır"¹⁴ der. Çağdaş felsefecilerden Kolakowski de "kültür kutsal anlamını yitirdiği zaman, tüm anlamını yitirir... Dinsel mirasla ya da tarihsel gelenekten tümüyle özgür olmak, insanın kendisini bir boşluğa yerleştirmesi ve böylelikle dağılıp gitmesi demektir"¹⁵ diyerek, insanın sosyal hayatındaki dinin ve tarihin önemini vurgular.

Ülkemizin sosyal bilimcilerinden Mardin de, birçokları gibi, kültürü insanın meydana getirdiği bir semboller sistemi, dini de onun bir unsuru olarak ifade etmiştir¹⁶. Bu satırların yazarının da yüksek lisans ve doktora hocası olan Kurtkan-Bilgiseven ise, önceki çalışmalarında, kültürün özelliğini, "grup hayatının mahsulü olması/öğrenilmiş olması"¹⁷ olarak ikiye ayırır ve "kültür, insanın insan tarafından tesis edilmiş ve yaratılmış olan çevresini ifade eder"¹⁸ der. Diğer yandan kültür, Wallas'ın tabiriyle bir "sosyal miras", yani öğrenme sonucu nesilden nesile aktarılan, genetik değil de "sosyal geçiş"¹⁹ olarak yorumlanmıştır. Bu tarife benzer bir yorum da UNESCO tarafından kabul edilmiş olup, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nda şöyle ifade edilmiştir: "Kültür, bir topluluğun kendi tarihi tekamülü hususunda sahip olduğu şuur demektir, o süretle ki bu insan

¹² Malinowski, B., *İnsan ve Kültür* (Çev. M. F. Gümüş), Ankara, 1990, s. 79.

¹³ Buttiglione, R., "İnançta Serbest Piyasa", *NPQD*, S. 1, 1991, s. 30-31.

¹⁴ Huntington, S. P., "Uygarlıklar Savaşı Mı?", *İzlenim Dergisi*, S. 10, 1993, s. 8, 12.

¹⁵ Kolakowski, L., "İnsan Yalnız Akılla Yaşamaz", *NPQD*, S. 1, 1991, s. 22.

¹⁶ Mardin, Ş., *Din ve İdeoloji*, İstanbul, 1983, s. 41-42, 49.

¹⁷ Kurtkan, A., "Sosyal Entegrasyon", *Refik Şükrü Suğlu'ya Armağan*, İstanbul, 1971, s. 224.

¹⁸ Kurtkan-Bilgiseven, A., *Genel Sosyoloji*, İstanbul, 1982, s. 16.

¹⁹ Maclver, R. M., Page, C. H., *Cemiyet* (Çev. A. Kurtkan), C. 1., İstanbul, 1969, s. 198.

topluluğu bu tarihi tekamül şuuruna atfen gelişmesini sağlar"²⁰ şeklinde ifadesini bulmuştur. Türkiye'de son dönemde yayınlanan ve yazarları muhafazakar olan bir sözlükte de Kültür, "veryüzünde beşeri hayatın başlangıcından bugüne kadar insanoğlu tarafından üretilen herşey"²¹ olarak tanımlanmıştır.

Kurtkan-Bilgiseven, 1989'da yazdığı bir makalede ise, kendisi de dahil olmak üzere, yukarıda belirttiğimiz kültürü, insanın faaliyetleri ve sosyal mirası tarzında ele alan yaklaşımları tenkit eder. Ona göre "sosyoloji literatürümüzün genellikle Batı sosyolojisinin kaynaklarına eğilinerek kaleme alınmış kitap ve makalelerden oluşması, çok önemli bazı mahzurların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şüphesiz, dünya sosyoloji kaynaklarına tamamen sırt çevirmemiz gerekmez. Hatta böyle bir davranış pek çok yanlışları da ihtiva eder. Fakat, kaynaklarından yararlanmak demek, onlarda belirtilen fikirleri aynen kabul etmek demek değildir... Bizler şimdiye kadar kültürün tarifinde bile Batılı sosyologlara uyma hatasını işlemişizdir. Hâlbuki bizim kültürümüz sadece nesilden nesile intikal eden bir sosyal mirastan ibaret değildir. Kültürümüzün, tıpkı ozon ve üst toprak tabakalarını, bitki örtüsünü ve atmosferi hazır elde edişimize benzer bir tarzda vahiy yoluyla ulaştırılmış din kökenine dayalı bir bölümü vardır"²²; dedikten sonra, inançla, din kavramının aynı muhtevayı anlatmadığını belirtir. Hick'e atıfta bulunduğu ifadesine göre, "inanç bir ifadenin doğru olarak kabul edilmesidir..."²³. Çağdaş filozoflardan Hayek de "...insanın aynı zamanda, hâlâ, sadece öğrenilmiş değil ve fakat aynı zamanda fitrî kurallar tarafından da yönlendirildiğine pek şüphe yoktur"²⁴ diyerek insanların yaratılıştan sahip olduğu bazı değerlere göre davrandığına dikkatimizi çeker.

Kısaca kültürün dört temel cephesinin olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar:

Kültür, kısmen, sosyal yaşantının sonucudur.

Kültür, kısmen, vahiy kaynaklıdır.

Kültür, kısmen sosyo-kültürel temas sonucu oluşur.

Kültür, kısmen, sosyal grubun veya grupların dinamiklerinden kaynaklanarak "metamorfizm" çerçevesinde meydana gelen bir değişimi yansıtır.

Kavram olarak kültür, Kurtkan hocamızın da ifade ettiği gibi insanların sosyal grupta hazır olarak buldukları sosyal değerleri özümsemeleri, sosyal-fiziki çevreyi yorumlamaları ve Vahiy emirlerinin anlaşılması-yaşanması so-

²⁰ DPT, *Milli Kültür*, Ankara, 1984, s. 8.

²¹ Demir Ö., M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 258.

²² Kurtkan-Bilgiseven, A., "Manevi Kültürümüz ve Batı Kültürü", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 187, 1989, s. 31.

²³ Kurtkan-Bilgiseven, A., "Manevi Kültürümüz ve Batı Kültürü", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 187, 1989, s. 31.

²⁴ Hayek, F. A., *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük* (Çev. A. Yayla), C. I., Ankara, 1994, s. 114.

nucu meydana gelir. Hocamızın dikkatimizi çektiği kültürün Vahiy kaynakları konusunda kısaca şunlar söylenebilir:

Bilindiği gibi namazı insanlar icat etmemiştir ve namazın yerine getirilmesinde bazı farklılık vardır. Mesela Şafi, Şii veya Hanefi mezhebine bağlı birinin namaz veya abdest algısı farklıdır. Yani namaz ve abdestin yerine getirilmesi kültürün vahiy cephesini, o inançlar yerine getirilirken oluşan farklılık-nüanslar ise kültürün insani boyutunu anlatır. Şüphesiz her kültür unsurunda bu ikilik yoktur. Ancak her zaman bu ikili yapının olmaması kültürün vahiy tarafını inkâr etmemizi gerekçe olmaz. Çünkü kabul edilsin edilmesin, sosyal hayatı belirleyen en büyük faktör insanların dini tutumlarıdır.

Diğer yandan aslında ne millidir ne de gayri millidir. Çünkü o cansız ve anlamsız bir kelimeden ibarettir. Ancak ona canlılık veren ve anlamlı kılan insanlardır. Yani sosyal gruplardır ve ancak onlar, kültürün taşıyıcısı ve kısmen meydana getiricisidirler. Bu nedenle, kısmen vahiy kaynaklı olan, sosyal grupların faaliyetleri sonucunda şekillenen ve onların ortak hafızasını meydana getiren kültüre milli kültür diyoruz. Başka tabirle, genel kanaatlerin aksine, her şeyiyle sosyal gruptan kaynaklanan değil; sosyal gruptan kaynaklanan ve/veya onun izniyle dışardan “süzgeçten geçirilerek” alınıp da sosyal grubun damgasını taşıyan her kültür unsuruna milli, bu unsurların meydana getirdiği kültüre de milli kültür denir.

Sonuç olarak, rahmetli hocamız 1989’da yazdığı makalesinde önceki eserlerinde yaptığı kültür tanımının ve kendisiyle beraber diğer tanımlarında yanlış olduğunu ifade etmiştir. Fakat ne acıdır ki hem öğrencileri, hem de yakın arkadaşları, hocamızın kültüre yeni bakış açısını görmezden gelmişlerdir. Dolayısıyla bilinen klasik kültür tanımlarını kullanmışlar ve o mantıkla sosyo-kültürel araştırmalar yapmışlardır.